

УДК 63(477.62)''2014/2022''

DOI: 10.31651/2413-8142-2023-29-Lavrut

Olga Lavrut

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social, Humanitarian and Media Education, Donetsk regional institute of postgraduate pedagogical education, Kramatorsk, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Scopus-Author ID: 58118317200

e-mail: lavrut.olga@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Lavrut, O. (2023). The Situation of the Agriculture of Donetsk Region in 2014–2022. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 29, 15–21. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2023-29-Lavrut

THE SITUATION OF THE AGRICULTURE OF DONETSK REGION IN 2014-2022

Abstract. *The purpose of the work is to find out the potential of the agriculture of Donetsk region in the conditions of the hybrid war from 2014 to the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022.*

The scientific novelty of the research *results is the study of the development of the agricultural sector in the Donetsk region during the specified period.*

Conclusions. *The modern history of Donetsk region reflects various periods, events, phenomena and processes, which were confirmed by 2014 – 2022. They demonstrated the long history of Ukraine and the region's belonging to it, the struggle for Donetsk region. It happened in difficult conditions, but they had hope and expectations. Despite the fact that part of the region was occupied, the other – demonstrated its rapid development and europeanness. Agriculture remained one of the leading industries. The region lost some positions in it, however, due to the use of modern technologies and support, it tried to catch up with its potential. The gross harvest of vegetable crops decreased, which was explained by climatic conditions and the need to care for these products in difficult conditions. Positive dynamics were achieved due to poultry and pig farming. Agricultural products became the property not only of Donetsk region, but also of Ukraine, some of which were exported to European and Asian countries. Certain factors stood in the way: complicated logistics, the routes of which used to pass through occupied settlements, lack of security, constant risks, natural and geographical factors. The study of the agricultural sector of the region after its de-occupation and the end of the war can be a perspective of the research.*

Key words: *agriculture, war, Ukraine, Donetsk region, animal husbandry, plant breeding, products.*

Ольга Лаврут

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри суспільно-гуманітарної та медійної освіти, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Краматорськ, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Scopus-Author ID: 58118317200

e-mail: lavrut.olga@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Лаврут О. Становище сільського господарства Донеччини у 2014 – 2022 рр. *Український селянин*. 2023. Вип. 29. С. 15–21. doi: 10.31651/2413-8142-2023-29-Lavrut

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ДОНЕЧЧИНИ У 2014 – 2022 РР.

Анотація. *Мета роботи полягає у з'ясуванні потенціалу сільського господарства Донеччини в умовах гібридної війни від 2014 р. до повномасштабного вторгнення російської федерації 2022 р.*

Науковою новизною результатів дослідження *є вивчення розвитку галузей аграрного сектору в Донецькій області зазначеного періоду.*

Висновки. *Сучасна історія Донеччини відображає різні періоди, події, явища та процеси, підтвердженням чого стали 2014 – 2022 рр. Вони продемонстрували тяглість історії України і належність області до неї, боротьбу за Донеччину. Це відбувалося у складних умовах, але вони мали надію та сподівання. Попри те, що частина області була окупована, інша – демонструвала свій стрімкий розвиток та європейськість. Сільське господарство залишалося однією із провідних галузей. Область втратила деякі позиції у ньому, проте за рахунок використання сучасних технологій та підтримки намагалася надолужити потенціал. Валовий збір овочевих культур зменшився, що пояснювалося кліматичними умовами та необхідністю доглядати за цією продукцією у складних умовах. Позитивна динаміка була досягнута за рахунок птахівництва та свиноводства. Продукція аграрного виробництва стала надбанням не лише Донеччини, а й України, деяка йшла на експорт у країни Європи та Азії. На перепоні стали певні чинники: ускладнена логістика, шляхи якої раніше проходили через окуповані населені пункти, відсутність безпеки, постійні ризики, природно-географічні фактори.*

Ключові слова: *сільське господарство, війна, Україна, Донецька область, тваринництво, рослинництво, продукція.*

Постановка проблеми. Сільське господарство привертає до себе увагу завдяки його потенціалу, пов'язаного із забезпеченням населення необхідними продовольчими товарами, які допомагають громадянам виконувати повсякденні функції. Воно є важливою передумовою продовольчої безпеки. Від 2014 р. пройшло майже десятиліття, яке для України стало неабияким випробуванням. Події останнього року продемонстрували стійкість наших громадян і привертають увагу усе більше дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умовно праці з нашої теми можна поділити за тематично-хронологічним принципом: вони представляють еволюцію поглядів на цю проблему і охоплюють період від початку гібридної російсько-української війни 2014 р. до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну¹. Автори доводять українськість східних областей нашої держави і Криму², занурюючись в історичні події та явища³. Дослідники демонструють позицію, відстоюючи ідентичність⁴ не лише окремих територій українських земель⁵, а й усєї держави⁶. Історики вивчають передумови війни, проводячи геополітичні паралелі⁷. Події трактують другою імперіалістичною війною, де «українське питання» постало з новою силою⁸.

Україна, як і багато років тому, стала полем змагань між двома цивілізаціями і виборює власне право на існування, захищаючи не лише себе і свої цінності, а й демократичні. Ці події загрожують і світовій безпеці, підвалини якої можуть бути порушені та зруйновані. Саме в Україні відбувається важлива битва за існування цивілізаційних принципів. До істориків, які займаються вивченням зазначених питань належать С. Кульчицький, Л. Якубова⁹, В. Смолій, О. Ясь¹⁰, О. Сурков¹¹ та інші¹².

В історичній науці існує група праць, які стосуються й сільського господарства у Донецькій області. О. Івченкова і О. Гарбуз розглянули сучасний стан сільського господарства від початку 2000-х років до 2017 р. Авторки акцентують на зростанні рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, водночас і на динаміку цін за період 2016 – 2017 рр. На зернові та зернобобові вони збільшилися на половину¹³. Ю. Харазішвілі вивчила модернізацію економіки Донеччини. Автор зосередилася на тому, що в усіх областях зріс реальний обсяг послуг, який переважає реальні обсяги промислового виробництва. Важливе значення має структура сфери послуг¹⁴.

Дослідники приділили увагу і фермерським господарствам, які можуть стати ва-

1 Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Київ, 2016 р. Київ : «МП Леся», 2016. 352 с.

2 Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

3 Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / наук. ред. М. Дорошко, В. Балок. Київ : Ніка-Центр, 2018. 280 с.

4 Віднянський С., Грищок В., Лисенко А. Початок «Другої імперіалістичної війни» та «українське питання»: деякі дипломатичні, політичні, воєнні аспекти. *Український історичний журнал*. 2019. № 5. С. 4.

5 Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна Київ : Інститут історії НАН України, 2015. 166 с.

6 Мицик Юрій, Бажан Олег. Від трипільців до кіборгів. Коротка історія України. Видання третє, доповнене та перероблене. Київ : «Кліо», 2022. 688 с.

7 Українське століття (1921 – 2021): витоки, уроки, перспективи державотворення. Нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2021. 560 с.

8 Український проект. Цивілізаційні фронтири та соціокультурні екстрими ХХ – початку ХХІ століть. Аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України НАН України, 2022. 128 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0017072> (дата звернення 13.03.2023).

9 Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Вид. 2-ге, доповн. та переробл. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2019. 720 с.

10 За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У 2-х кн. Кн. 1 / відп. ред. В. Смолій. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2022. 800 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0017083 (дата звернення 15.03.2023).

11 Сурков О. Незавершена війна: Історія протистояння України з Росією в 2014 – 2015 роках. Київ : Видавнична група КМ-БУКС, 2021. 480 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016013 (дата звернення 11.03.2023).

12 ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1 / Відп. ред. В. Смолій; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ : Інститут історії НАН України, 2022. 802 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016979 (дата звернення 11.03.2023).

13 Івченкова О. Ю., Гарбуз О. А. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 2. С. 89 – 95.

14 Харазішвілі Ю.М. Модернізація економіки Донецької області: стратегічні сценарії реалізації з позицій сталого розвитку до 2020

гомим виробником окремих видів сільськогосподарської продукції й поповнювати нею продовольчий ринок, взяти на себе вирішення певних соціально-інфраструктурних проблем сільської місцевості та підвищувати рівень зайнятості сільського населення. М. Заячук представляє типізацію областей за розвитком фермерства, згідно із якою Донеччину, Львівщину, Івано-Франківщину, Чернігівщину і Сумщину віднесено до регіонів розбалансованого розвитку¹⁵.

С. Удовиченко досліджено інвестиційний стан аграрної науки в Донецькій області, наголошено на скороченні кількості організацій, які виконували наукові й науково-технічні роботи, зменшенні чисельності наукових кадрів¹⁶. А. Полчанов зазначив про негативні наслідки для української економіки, зокрема і для аграрного сектору, що впливає на відтік капіталів та споживання продукції¹⁷. Зниження темпів інвестиційних процесів відбувалося через невизначеність і небезпеку: протягом 2014 – 2015 р. ці показники зменшилися на 2,5 млрд грн¹⁸.

Мета. Проте питання становища сільського господарства в Донецькій області від початку гібридної російсько-української війни до повномасштабного вторгнення залишилося поза увагою дослідників. Тому автор статті ставить за мету його дослідити.

Виклад основного матеріалу. За адміністративно-територіальним устроєм у Донецькій області налічується 8 районів, 1 298 населених пунктів. 20 ОТГ перебувало до 2022 р. на непідконтрольній українській владі території. На терені області мешкало 10 % населення нашої країни, переважна більшість – у містах. Вона багата на родючі чорноземи та має багату мінерально-сировинну базу¹⁹.

Територія Донецької області за площею і біопродуктивністю потенціалу земельного фонду до початку воєнних дій була однією з провідних в Україні. Близько 30 % угідь опи-

нилися на території квазіреспубліки «ДНР». До початку російсько-української гібридної війни регіон мав майже 5 %-ву питому вагу національного показника, посідаючи 7–8 місце загальнодержавного виробництва сільськогосподарської продукції, і 4–5 – продукції тваринництва. Протягом 2015 – 2017 рр. у Донеччині знизилися ці показники: до 17 і 12 місць відповідно. Після втрати промислових потужностей регіону одним із двигунів економіки стало сільське господарство та переробка сільгосппродукції²⁰.

Області притаманна велика частка сільськогосподарських угідь – 75,5 %, що на 3,3 % більше, ніж у середньому по країні. Однак розораність угідь регіону нижча за середні показники²¹. Загальну ж кількість посівів на території України фахівці оцінюють у понад 29 млн га. Проте через анексію Кримського півострова та бойові дії на Сході країни, українська аграрна галузь тимчасово втратила біля 5 % землі сільськогосподарського призначення, що обробляється. До 2014 р. на Донеччині на обліку було 2 млн 41,1 тис. га сільськогосподарських угідь, із яких 1 млн 652,8 тис. га орних. У 2018 р. уже 48,4 тис. га орних земель не використовувалися для сільського виробництва, що пов'язано із будівництвом фортифікаційних захисних інженерних споруд та ведення особливого режиму їх використання²².

Донецька область традиційно, особливо у 2010 – 2013 рр., була експортером зернових культур, соняшникової олії, курячих яєць, кондитерських виробів, ігристих вин, солі у 20 країн світу. У 2017 р., порівняно з 2016 р., обсяг експорту зерна збільшився в 2 рази і склав \$ 111 млн. Агропромисловий комплекс області представлений близько 1,3 тис. підприємствами різних за площами земель в обробці та формах власності, з яких 1 тис. фермерських господарств, 70 тис. особистих селянських господарств, регіональні представництва Ін-

року: наук. доп. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України, 2016. 119 с.

15 Заячук М. Д. Становлення фермерства в Україні: просторово-часовий аналіз. *Український географічний журнал*. 2014. № 4. С. 57 – 62.

16 Удовиченко С.М. До питання розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу Донецької області. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. Вип. 4 (47). С. 51 – 55.

17 Полчанов А. Ю. Втрати української економіки від військового конфлікту. *Агросвіт* 2017. № 11. С. 40 – 46.

18 Кісіль М.І. Інвестиційні проблеми в сільському господарстві Донбасу. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 79 – 83.

19 Адміністративно-територіальний устрій. URL: <https://dn.gov.ua/oblast/administrativno-teritorialnij-ustrij> (дата звернення 12.03.2023).

20 Діагностичний звіт Аналіз проблем економічного розвитку Донецької та Луганської областей. Проект: UA2002 – Економічна трансформація Донбасу / Donbas Economic Transformation Strategy Support. Лютий 2021. С. 58 – 60.

21 Діагностичний звіт Аналіз проблем економічного розвитку Донецької та Луганської областей. С. 60 – 66.

22 Діагностичний звіт. Аналіз проблем економічного розвитку Донецької та Луганської областей. С. 57.

ституту ґрунтознавства та агрохімії та Інституту охорони ґрунтів, 3 науково-дослідні центри НААН. В області функціонувало 15 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (5 – з обробки землі та збирання врожаю, 4 – зернових, 1 – молочний та 5 інших видів), з яких 11 створено протягом 2017 – 2018 рр. Працювало більше 20 великих елеваторів (з яких 3 – державні) загальною ємністю близько 780 тис т. Загалом у області достатньо потужностей для зберігання зернових культур²³.

Згідно із даними Головного управління Державної податкової служби у Донецькій області, за сумою сплати податкових платежів за 2020 р. лідерами платників податків, а тому і оборотів є ПрАТ «АПК-ІНВЕСТ (майже 100 млн грн), ТОВ «Агрофірма «Агротіс»» (70 відповідно), СТОВ Агрофірма «Дружба» (40,3), ТОВ «Бахмут-Агро» (32), ПрАТ «Екопрод» (майже по 32), ТОВ «Перспектива» (31), ПрАТ «БАС» (28), ДП «Ілліч-Агро Донбас» (28), ТОВ «Маріупольська птахофабрика» (21), ТОВ «Крамагросвіт» (15 млн грн відповідно) та інші²⁴.

В області, у Костянтинівському та Слов'янському районах, працювали птахофабрики, завдяки чому чисельність поголів'я птиці у сільськогосподарських підприємствах збільшилась на 30%. Функціонував біогазовий завод з переробки органічних відходів ПрАТ «Екопрод» у Волноваському районі, зерноочисний комплекс ПрАТ «Екопрод» загальною ємністю 15 тис. т у Добропільському районі; доїльні зали із застосуванням роботів для доїння корів, були налагоджені лінії з виробництва яблучного соку під торговою маркою «Садовий бум» у ФГ «Соняшник» Великоновосілківського району. Кожного року область купувала нові одиниці сільськогосподарської техніки, реконструювала виробництва, що поліпшувало виробництво продукції та удосконалювало працю аграріїв. Здійснювалася співпраця із Данською Радою у справах біженців DRC, Норвезькою радою у справах біженців, міжнародним благодійним фондом «Карітас Україна», Міжнародним Комітетом Червоного Хреста із залучення сільгосптоваровиробників

до отримання грантової підтримки із закупівлі сучасного обладнання з переробки сільськогосподарської продукції, надавали екстрену допомогу найбільш постраждалим на лінії зіткнення особистим селянським господарствам у населених пунктах області²⁵.

Головні напрями сільського господарства – вирощування зернових та технічних культур. Із загального доходу від реалізації продукції сільського господарства 84% посідає продукція рослинництва і 16% – тваринництва. Індекс обсягу виробництва продукції сільського господарства у 2016 р. до 2015 р. склав 108,2 %, за 2017 р. до 2016 р. – 102,2 %. Це відбулося за рахунок збільшення врожайності зернових та зернобобових, збільшення посівних площ перспективних культур (гороху, ріпаку, льону), відновлення поголів'я птиці, підвищення продуктивності у молочному скотарстві, обсягів виробництва молока та яєць. Протягом наступних декількох років спостерігалася позитивна динаміка до зростання сільськогосподарської продукції. Підвищення продуктивності у молочному скотарстві забезпечувалося за рахунок використання високопродуктивного поголів'я корів у 11 племінних заводах та 7 племінних репродукторах (надій молока на корову у 2017 р. складав від 7 063 кг до 8 250 кг); застосування сучасних технологій у виробництві молока (доїння роботами); функціонування 7 доїльних залів на молочних комплексах області, у яких надій молока на корову на сільськогосподарських підприємствах області дорівнював 5 628 кг (що складало 106 % до показника 2016 р.) і відповідало 12-му місцю серед регіонів України; достатнього рівня забезпеченості кормами всіх видів господарств населення, які утримують худобу та птицю (120 %). Загалом в області визначено більше 80 операторів машинного доїння, які у 2017 р. надоїли понад 6 000 кг молока від корови. Протягом останніх восьми років регіон стабільно утримував перше місце серед областей України за чисельністю поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах (428 тис. голів). У загальному обсязі реалізації худоби та птиці на забій свині становили близько 90%. У пер-

23 Чим живуть регіони. Як Донецька область стабілізувала агровиробництво в умовах АТО. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/chem-zhivut-regiony-kak-donetska-obl原因-stabilizirovala-agroproduktivnost-v-usloviyakh-ato> (дата звернення 10.03.2023).

24 Топ-20 підприємств сільгоспників Донеччини. URL: <https://dn.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/441383.html> (дата звернення 11.03.2023).

25 Чим живуть регіони. Як Донецька область стабілізувала агровиробництво в умовах АТО. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/chem-zhivut-regiony-kak-donetska-obl原因-stabilizirovala-agroproduktivnost-v-usloviyakh-ato> (дата звернення 10.03.2023).

шому півріччі 2018 р. тенденція зростання зберігалася: індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, порівняно із попереднім 2017 р., складав 110,3%, зокрема на сільськогосподарських підприємствах – 117,3%, у господарствах населення – 100,3%. За 2017 р. у всіх категоріях господарств у живій вазі ВРХ було вироблено близько 16 тис. т, свиней – 90 тис. т (1-емісцесередрегіонів України), меду – 5 тис. т (3-тє), яєць – 600 млн шт., молока – 190 тис. т.²⁶

Обсяг сільськогосподарського виробництва області (без урахування частини зони проведення АТО) у 2017 р., порівняно з попереднім роком, збільшився на 2,2%, зокрема, обсяг продукції рослинництва зріс на 2,7 %, тваринництва – на 1,1 %²⁷. У 2020 р., порівняно із попереднім роком, валовий збір зернових та зернобобових культур у господарствах усіх категорій складав майже 2 млн. т, що на 4 % більше за попередній рік. Урожайність складала 35,6 ц з 1 га зібраної площі проти 34,2 ц у 2019 р. Валовий збір соняшнику – майже 470 тис. т, що на 8,8 % менше за 2019 р. Водночас урожайність знизилася на 235 %, склавши 17,2 ц з 1 га. Картоплі зібрано 412 тис. т, що на 145 % більше за попередній рік. Валовий збір овочевих культур зменшився на 25 % і склав 177 тис. т. Виробництво тваринницької продукції порівняно із 2019 р. збільшилося на 0,3 %. Позитивна динаміка досягнута за рахунок птахівництва та свинарства. У 2020 р. одержано 730 млн шт. яєць, що на 11 % більше за попередній рік. Вирощування підприємствами птиці зросло на 32 %, свиней – на 4 %, але вирощування великої рогатої худоби зменшилося на 10 %. Виробництво м'яса всіх видів збільшилося на 1 % і склало 84 тис. т. Надої молока у 2020 р. склали 118,8 тис. т, що, порівняно із 2019 р., менше на 12 %. Поголов'я великої рогатої худоби у 2020 р. складало 65,2 тис. голів, порівняно з 2019 р. скоротилося на 4,7%, зокрема поголів'я корів зменшилося на 8% і склало майже 30 тис. голів. Поголів'я свиней

збільшилося на 4 % і склало майже 500 тис. голів. Поголів'я птиці – 5,3 млн голів, що на 26 % менше за 2019 р. Середні ціни реалізації підприємствами молока підвищилися у 2020 р., порівняно із 2019 р., на 12%, зернових та зернобобових культур – на 16% (у тому числі пшениці – на 19%), насіння соняшнику – на 18 %, плодів та ягідних культур – 2 рази. Ціни на овочі зменшилися на 24 %, яйця – на 7 %, сільськогосподарські тварини – на 1,4 %. Природні умови впливають на аграріїв та їх діяльність і кліматичні ризики залишаються очевидними: підвищення середніх температур, вітри, відсутність опадів, недостатній розвиток систем зрошення та меліорації через брак інвестицій та занедбаність меліоративних систем. Допомога у цих питаннях сприятиме підвищенню урожайності та спонукатиме до виробництва сільськогосподарської продукції²⁸.

Висновки. Недосконала інфраструктура та відтік кадрів із регіону гальмують ведення сільського господарства та знижують його прибутковість. Це стосується передовсім підприємств, які розташовані поблизу лінії розмежування та зони бойових дій. Варто звернути увагу на реалізацію інвестиційного потенціалу сектору через відновлення систем меліорації, сприяння переробці сільськогосподарської сировини та виробництву продукції з високою доданою вартістю. Горохівництво та виноградарство можуть стати перспективними напрямками розвитку галузі, які підходять для регіону, проте мають великий строк окупності і, відповідно, підвищені ризики для інвесторів²⁹. Спостерігається призупинення впровадження земельної реформи. Великою проблемою є замінування територій, що унеможлиблює не лише ведення господарства, а і взагалі нормальної життєдіяльності. Згідно із даними ДСНС, станом на 17 лютого 2023 р., в Україні залишалася близько 174 тис. км² потенційно забруднених мінами та іншими вибухонебезпечними предметами території³⁰.

26 Чим живуть регіони. Як Донецька область стабілізувала агровиробництво в умовах АТО. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/chem-zhivut-regiony-kak-donetska-oblak-stabilizirovala-agroproizvodstvo-v-usloviakh-ato> (дата звернення 10.03.2023).

27 Соціально-економічне становище Донецької області у 2017 році. URL: http://donetskstat.gov.ua/region/ek_r.php?dn=1217 (дата звернення 28.02.2023).

28 Головне управління статистики у Донецькій області, 11 листопада 2020. URL: <http://donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=1120&number=1> (дата звернення 27.02.2023).

29 Стан сільського господарства в Донецькій області в 2017 році. URL: <https://superagronom.com/news/3133-stan-silskogo-gospodarstva-v-donetskiy-oblaki-v-2017-gotsi> (дата звернення 28.02.2023).

30 Як захистити дітей від мін: створено новий сайт про міну безпеку. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/yak-zahistiti-ditej-vid-min-stvoreno-novij-sajt-pro-minnu-bezpeku> (дата звернення 02.03.2023).

References:

1. *Administratyvno-terytorialnyi ustrii [Administrative and territorial system]*. Retrieved from <https://dn.gov.ua/oblast/administrativno-teritorialnij-ustrij> [in Ukrainian].
2. *Chym zhyvut rehiony. Yak Donetska oblast stabilizovala ahrovyrobnytstvo v umovakh ATO [How do regions live? How the Donetsk region stabilized agricultural production in the conditions of ATO]*. Retrieved from <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/chem-zhivut-regiony-kak-donetskaya-oblast-stabilizovala-agroproizvodstvo-v-usloviyakh-ato> [in Ukrainian].
3. Diagnostic report (2021). *Analiz problem ekonomichnoho rozvytku Donetskoï ta Luhanskoï oblastei. Proiekt: UA2002 – Ekonomichna transformatsiia Donbasu / Donbas Economic Transformation Strategy Support [Analysis of economic development problems of Donetsk and Luhansk regions. Project: UA2002 – Economic transformation of Donbas / Donbas Economic Transformation Strategy Support]* [in Ukrainian].
4. Doroshko, M. & Baliuk, V. (2018). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti [Russia's hybrid war against Ukraine after the Revolution of Dignity]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
5. Hai-Nyzhnyk, P. (2016). *Rosiiska okupatsiia i deokupatsiia Ukrainy: istoriia, suchasni zahrozy ta vyklyky sohodennia [Russian occupation and de-occupation of Ukraine: history, modern threats and challenges of today]*. Kyiv: «MP Lesia» [in Ukrainian].
6. *Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti [Main Department of Statistics in Donetsk region]*. Retrieved from <http://donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=1120&number=1> [in Ukrainian].
7. Horbulin, V. P. (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [Global hybrid war: the Ukrainian front]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
8. Ivchenkova, O. Yu. & Harbuz, O. A. (2018). *Suchasnyi stan ta perspektyvni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini [Current state and promising directions of development of agriculture in Ukraine]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy [Herald of economic science of Ukraine]*, 2, 89 – 95 [in Ukrainian].
9. Kisil, M. I. (2016). *Investytsiini problemy v silskomu hospodarstvi Donbasu [Investment problems in the agriculture of Donbass]*. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*, 2, 79 – 83 [in Ukrainian].
10. Kulchytskyi, S. & Yakubova, L. (2019). *Trysta rokiv samotnosti: ukrainskyi Donbas u poshukakh smysliv i Batkivshchyny [Three hundred years of loneliness: Ukrainian Donbas in search of meaning and Motherland]*. Vydannia 2-he. Kyiv: «TOV «Klio»». Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0014816 [in Ukrainian].
11. Mytsyk, Yurii & Bazhan, Oleh (2022). *Vid trypiltsiv do kiborhiv. Korotka istoriia Ukrainy [From trypillians to cyborgs. A brief history of Ukraine]*. Vyd. tretie. Kyiv: «TOV «Klio»» [in Ukrainian].
12. Polchanov, A. Yu. (2017). *Vtraty ukrainskoï ekonomiky vid viiskovoho konflikt [Втрати української економіки від військового конфлікту]*. *Ahrosvit [Agroworld]*, 11, 40 – [in Ukrainian].
13. Smolii, V. (Ed.). (2021). *Ukrainske stolittia (1921 – 2021): vytoky, uroky, perspektyvy derzhavotvorennia [The Ukrainian century (1921 – 2021): origins, lessons, prospects of state formation. Essays]*. *Narysy*. Kyiv: «TOV «Klio»» [in Ukrainian].
14. Smolii, V. (Ed.). (2022). *[Za Identychnist i Nezalezhnist. Viina Rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy, heopolitychni paraleli] For Identity and Independence. Russia's war against Ukraine: historical background, geopolitical parallels*. (Vol. 1). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo “Klio”». [in Ukrainian].
15. Smolii, V. (Ed.). (2022). *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy [BREAKING: Russia's war against Ukraine in the layers of time and spaces of the past. Dialogues with historians]*. (Vol. 3). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016979 [in Ukrainian].

16. *Sotsialno-ekonomichne stanovyshche Donetskoï oblasti u 2017 rotsi [Socio-economic situation of Donetsk region in 2017]*. Retrieved from http://donetskstat.gov.ua/region/ek_r.php?dn=1217 [in Ukrainian].

17. *Stan silskoho hospodarstva v Donetskii oblasti v 2017 rotsi [The state of agriculture in the Donetsk region in 2017]*. Retrieved from <https://superagronom.com/news/3133-stan-silskogo-gospodarstva-v-donetskiy-oblasti-v-2017-rotsi> [in Ukrainian].

18. Surkov, O. (2021). *Nezavershena viina: Istoriia protystoiannia Ukrainy z Rosiieiu v 2014 – 2015 rokakh [Unfinished War: History of Ukraine's confrontation with Russia in 2014 – 2015]*. Kyiv: Vydavnycha hrupa KM-BUKS. Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016013 [in Ukrainian].

19. *Top-20 pidpriemstv silhospyktiv Donechchyny [Top 20 enterprises of farmers of Donetsk region]*. Retrieved from <https://dn.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/441383.html> [in Ukrainian].

20. Turchenko, F. & Turchenko, H. (2015). *Proekt «Novorosiiia» i novitnia rosiisko-ukrainska viina [Project «Novorossiya» and the latest Russian-Ukrainian war]*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

21. Udovychenko, S. M. (2018). Do pytannia rozvytku innovatsiino-investytsiinoho potentsialu Donetskoï oblasti [To the issue of development of innovation and investment potential of Donetsk region]. *Scientific and industrial magazine «Business-navigator» [Scientific and industrial magazine «Business-navigator»]*, 4 (47), 51 – 55 [in Ukrainian].

22. Vidnianskyi, S. V., Lysenko, O. Ye., & Martynov, A. Yu. (2022). *Ukrainskyi proiekt. Tsyvilizatsiini frontyry ta sotsiokulturni ekstremy KhKh – pochatku KhKhI stolit. Analychna dopovid [Ukrainian project. Civilization frontiers and socio-cultural extremes of the 20th and early 21st centuries. Analytical report]*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy (in Ukr.). Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0017072> [in Ukrainian].

23. Vidnyanskyi, S., Hrytsyuk, V. & Lysenko, A. (2019). Pochatok «Druhoi imperialistychnoi viiny» ta «ukrainske pytannia»: deiaki dyplomatychni, politychni, voienni aspekty [The beginning of the «Second Imperialist War» and the «Ukrainian question»: some diplomatic, political, military aspects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 4 [in Ukrainian].

24. *Yak zakhystyty ditei vid min: stvoreno novyi sait pro minnu bezpeku [How to protect children from mines: a new mine safety site has been created]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/yak-zahistiti-ditej-vid-min-stvoreno-novij-sajt-pro-minnu-bezpeku> [in Ukrainian].

25. Zaiachuk, M. D. (2014). Stanovlennia fermerstva v Ukraini: prostoro-vo-chasovy analiz [Formation of farming in Ukraine: spatio-temporal analysis]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal [Ukrainian Geographical Journal]*, 4, 57 – 62 [in Ukrainian].

26. Zhykhareva, Yu.I., Liashenko, V.I., Kharazishvili, Yu. M. & Shamileva, L. L. (2016). *Modernizatsiia ekonomiky Donetskoï oblasti: stratehichni stsenarii realizatsii z pozytsii staloho rozvytku do 2020 roku: naukova dopovid [Modernization of the economy of Donetsk region: strategic implementation scenarios from the perspective of sustainable development until 2020: scientific report]*. Kyiv: Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 17.03.2023

Схвалено до друку / Accepted: 25.05.2023